ISSN 2278-8808
UGC APPROVED SR. NO. 45269
SJIF 2016 = 6.177
An International Peer Reviewed & Referred
SCHOLARLY RESEARCH JOURNAL FOR INTERDISCIPLINARY STUDIES

दूरस्थ शिक्षण : काळाची गरज

डॉ. उज्ज्वला लोणकर

प्राचार्य, शारदाबाई पवार महिला शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, शारदानगर. तालूका : बारामती, जिल्हा : पुणे.

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

प्रत्येक व्यक्तीच्या जीवनात शिक्षण ही प्राथमिकता आहे.राष्ट्रीय विचारधारा, चारिव्य निर्माण करण्यासाठी शिक्षणाला महत्वपूर्ण स्थान आहे. म्हणजेच सर्व व्यक्तींचे शिक्षण किंवा जनसाधारण शिक्षण हा राष्ट्रीय प्रगतीचा आधार आहे. आज देशाची सामाजीक, राजकीय, आर्थिक परिथिती सतत बदलत आहे.या बदलाच्या परिस्थितीमुळे समाजासमोर नवनव्या समस्या उभ्या रहात आहेत. या समस्या सोडविण्यासाठी शिक्षण ही आवश्यक बाब आहे.परंतु या सर्वांचा हवा तसा परिणाम झालेला नाही.शिक्षण व्यवस्थेत शिक्षण घेण्यासाठी इच्छुक असणा—यांसाठी अनेक सोयी आहेत. अशाच काही सोयीपैकीं एक आहे दूरस्थ शिक्षणाची प्रक्रिया.

महाभारतातील एक गोष्ट प्रसिध्द आहे. एकलव्याला गुरूने प्रत्यक्ष ज्ञान देण्याचे नाकारले तेंव्हा त्यांने स्वत: जिद्दीने खडतर अभ्यास केला. या स्वंयसाधनेतूनच एकलव्या निष्णात धनुर्योध्दा झाला. इतका की द्रोणाचार्यांनाही त्याचा हेवा वाटला.

जगात १८४० मध्ये दूरस्थ शिक्षणाची सुरूवात झाली.१९४६ मध्ये युनिव्हरसिटी ऑफ साऊथ आफ्रिकेने याची सुरूवात केली. भारतात १९८२ साली पहिले मुक्त विद्यापीठ हैद्राबादमध्ये सुरू झाले.त्याचे नाव बाबासाहेब आंबेडकर मुक्त विद्यापीठ. १९८९ मध्ये महाराष्ट्रात यशवंतराव चव्हाण मुक्त विद्यापीठ सुरू झाले.

दूरस्थ शिक्षणाची संकल्पना : होल्मबर्ग :दूरस्थ शिक्षण योजनेत निश्चित अशी योजना असते. नेहमीच्या औपचारिक व्यवस्थेमध्ये विद्यार्थ्याचे शिक्षण जसे होते किंवा जसे मार्गदर्शन मिळते तशा स्वरूपात त्यांना मार्गदर्शन मिळणार नाही, पारंतु त्यांना निश्चितपणे आवश्यक असे मार्गदर्शन मिळण्याची सोय या प्रणालीमध्ये केलेली असते.दूरस्थ शिक्षण हे अशांसाठी आहे जे बालक—प्रौढ विभिन्न कारणांनी नियमित शिक्षण घेवू शकत नाहीत किंवा घेवू शकले नाहीत. अशा व्यक्तींना शिक्षण उपलब्ध करून देणे हेच या शिक्षणाचे मुळ उद्दिष्ट आहे.मनुष्य सतत शिकत रहातो किंवा

तो सतत शिकत राहीला पाहिजे म्हणूनच दूरस्थ शिक्षणाची योजना पुढे आली आहे. शिक्षणाच्या वाढत्या प्रसाराबरोबरच शिक्षणावरील खर्च ही वाढत आहे.शिक्षणावर होणारा खर्च व शिक्षणाची उत्पादकता यांचा विचार करणे क्रमप्राप्त झाले आहे.

आज काही कारणांनी शिकु न शकणा—या व न शिकलेल्या व्यक्ती जर शिक्षण घेवु इच्छित असतील तर त्यांना शिक्षणापासून वंचित ठेवून चालणार नाही. यावर एक प्रभावी व परिणामकारक उपाय म्हणून दूर अध्यापन किंवा दूरस्थ शिक्षण पध्दतीचा विकास करून तरूणांपर्यंत उच्च शिचण पोहचविता येईल. इंदिरा गांधी राष्ट्रीय मुक्त विद्यापीठ, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ,टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठ, अन्नामलाई विद्यापीठ ही दूरस्थ शिक्षण देणारी विद्यापीठे आहेत.

दूरस्थ शिक्षणाची वैशिष्टे : १. दूरस्थ शिक्षण परंपरागत शिक्षणापासून भिन्न असते.यात शिक्षक विद्यार्थ्यांपर्यंत पोहोचतो. २.यात खुल्या शिक्षणासाठी परिस्थिती तयार केली जाते. ३.विद्यार्थी व शिक्षकांना अध्ययनासाठी पूर्ण स्वतंत्रता दिली जाते. ४. या प्रयोगामुळे शिक्षणात गुणात्मक विकाय साधला जातो.

दूरस्थ शिक्षणाची उद्दिष्टे : १.ज्यांची शिक्षणाची इच्छा आहे त्यांना कमी उत्पन्न, अधिक वय व लांब जाणे—येणे यामुळे ज्यांनी शिक्षण घेतले नाही त्यांना संधी निर्माण करून देणे. २. ज्यांना शिकायचे आहे. विभिन्न क्षेत्रातील वर्तमान समस्या सुधारण्याशी अवबत करणे. ३. औपचारिक शिक्षणाच्या कठोर नियमांमुळे, वेळैच्या बंधनामुळे जे शिकू शकले नाहीत त्यांना त्यांच्या अभिरूचीनुसार,गतीनुसार शिक्षणाची संधी उपलबध करून देणे.४. समाजातील सर्व स्तरातील लोकांना शिक्षणाची संधी देणे. ५. नोकरी अथवा व्यवसाय करणा—या लोकांना पुढील शिक्षणाची संधी देणे. ६. महाविद्यालयात जावून शिक्षण घेवू न शकणा—या व्यक्तीला शिक्षणाची संधी उपलब्ध करून देणे.

दूरस्थ शिक्षणाची आवश्यकता : आज शिक्षण घेणा—यांची संख्या वाढत आहे. शिकणारा व शिकणारा यांच्यातील दुरावा अधिकाधिक वाढत आहे.यंत्र हे प्रत्यक्षपणे शिकविणा—या शिक्षकाला पर्याय होवू शकत नसले तरी वेगवेगळया माध्यमांतून सोयीस्कररित्या चांगले शिकविले जावू शकते याची जाणीव झाल्यामुळे दूरस्थ शिक्षणाची आजच्या काळात आवश्यकता भासत आहे.

१.प्रत्यक्षपणे शिक्षक जवळ नसले तरी शिकण्याचे कार्य सुरू ठेवता येते व परिणामकारक व उपयोगी शिक्षण घेता येते.

२.पत्रव्यवहार,दूरशिक्षण,आकाशवाणी,टेपरेकॉर्डर,व्हिडीओ फिल्म,इंटरनेट,मोबाईल इण आधुनिक शिक्षण माध्यमांचा उपयोग केल्यास शिकणा—याची अशिक जाणीव जागृती होवू शकते.

४. रटाळ व ठराविक साच्याच्या अध्यापनात अजून मुक्तता मिळविण्याच्या उद्देशाने व अध्यापन हे अधिक माहितीपूर्ण व मनोरंजक करण्याच्या दृष्टिने दूरस्थ शिक्षणाची आवश्यकता आहे.

५. ज्याचे शिक्षण झाले आहे पण त्याला नोकरीव्यवसायासाठी आपले ज्ञान अद्ययावत करणे,नवीन ज्ञान घेणे आवश्यक आहे.उदा.संगणक शिकलाय. पण सायबर क्राईम,डेटा सिक्युरिटी शिकायचे आहे.

दूरस्थ शिक्षणाची विविध माध्यमे : आजच्या यंत्रयुगात दुरस्थ शिक्षणाची विविध माध्यमे प्रचलित असून ती लोकप्रिय व विद्यार्थीप्रिय होत आहेत.

अ. पत्राद्वारे शिक्षण : जे वर्गखोलीत उपस्थित राहण्यास असमर्थ आहेत,ज्यांची शिकण्याची इच्छा आहे, पण वेळापत्रकातील वेळेनुसार ज्यांना शिकण्यात अडचणी आहेत,ज्यांच्या शिक्षणात खंड पडला आहे,शारीरिकदृष्टया जे वर्ग खोलीत बसण्यास असमर्थ आहेत अशांना पत्रव्यवहराद्वारे शिक्षण ही संजीवणीच आहे.भारतात पत्रयवहाराद्वारे शिक्षण या संकल्पनेप्रमाणे शिक्षण देण्याचा प्रयत्न दिल्ली विद्यापीठातर्फे प्रथम करण्यात आला.

ब. आकाशवाणी व दूरदर्शनद्वारे शिक्षण : श्रेष्ठत तंत्रज्ञानाच्या आगमनामुळे आकाशवाणी व दूरदर्शन ही शिक्षणाची प्रभावी माध्यमे म्हणून सर्वदूर जगभर वापरली जात आहेत. या साधनांचा केवळ मनोरंजनाची साधने म्हणून वापर न करता नियोजनबध्द शैक्षणिक कार्यक्रम आखण्यात आल्यास या माध्यमांचा अधिक चांगला उपयोग होवू शकतो.१९७५ पासून भारत सरकारने ैष्ज्म ; ैजमससपजम प्देजतनबजपवदंस ज्मसमअपेपवद म्गचमतपउमदजद्ध हा शैक्षणिक उपक्रम चालु केला आहे.युजीसी ज्याप्रमाणे दूरदर्शनद्वारे विद्यापीठाच्या मदतीने व आंतरराष्ट्रीय संस्थांच्या मदतीने शैक्षणिक कार्यक्रम प्रसारित करीत आहे त्यापेक्षाही अधिक शैक्षणिक कार्यक्रम प्रसारीत केले जाऊ शकतील.

क. मुक्त विद्यापीठांद्वारे शिक्षण : इंग्लडमधील १९६३च्या रॉबिन्स कमिटीच्या अहवालाप्रमाणे विद्यापीठीय शिक्षणात प्रवेश घेण्याच्या कडक अटींचा परिणाम म्हणून उच्चशिक्षणापासून अनेकांना वंचित रहावे लागले म्हणून तेथे मुक्त विद्यापीठाची कल्पना मूर्तरूप धारण करू लागली. १९६२मध्ये मायकेल यंग यांनी अश मुक्त विद्यापीठाची आवश्यकता प्रतिपादन केली. त्यांनी छंजपवदंस म्गजमदेपवद व ठठब च्या सहकार्याने आकाशवाणी व दूरदर्शनद्वारे मुक्त विद्यापीठाच्या कार्याची लोकप्रियता वाढविली. इंग्लडमधील मजूर पक्षाच्या सरकारने उच्चशिक्षणापसून वंचित राहिलेल्या व्यक्तींसाठी उदार दृष्टिकोन स्विकारल्यामुळे हेरॉल्ड विल्सन व शिक्षणखात्याची जबाबदारी असलेले त्यांचे सहकारी जेनी बी यांनी मुक्त विद्यापीठाच्या यशस्वीतेमुळे तेथील अभ्यासक्रमाप्रमाणे जगात अनेक ठिकाणी मुक्त विद्यापीठे स्थापन झाली.त्यात पाकिस्तानमधील अल्लामा मुक्त विद्यापीठ (१९७४),कॅनडरतील अॅथावस्था(१९७५), इराणमधील थ्तमम न्दपअमतेपजल व िप्तंद ;१९७५द्ध,श्रीलंकेतील प्देजपजनजम व िक्पेजंदबम म्कनबंजपवद;१९७८द्ध अशी काही मुक्त विद्यापीठे स्थापन झाली.हे जागतिक प्रयोग लक्षात घेवून भारतात १९८२ मध्ये हैद्रबाद येथे आंध्रप्रदेश मुक्त विद्यापीठ स्थापन झाले.इंदिरा गांधी मुक्त विद्यापीठाची नवी दिल्ली

येथे स्थापना करण्यात आली.या विद्यापीठाने पारंपारीक विद्यापीठांशी संपर्क साधून भारतात निरनिराळया ठिकाणी अभ्यास केंद्रे स्थापन केली.

सध्या जगात दोन गोष्टींबद्दल चर्चा सुरू आहे.एक आहे लाईफ लॉग लर्निंग. यात ज्या लोकांना नियमित शिक्षण घेता येत नाही किंवा फिरतीची नोकरी आहे.अशा लोकांना नोकरी धंद्यासाठी शिक्षणाची गरज पडते .त्यांच्यासाठी हे शिक्षण उपयुक्त ठरते. तर दुसरी पध्दती आहे.कधी ही, कुणालाही, कधीही घेता येणारं शिक्षण. (।दल ज्पउमए।दल ॅमतमए ।दल ठवकलद्ध तंत्रज्ञानाच्या माध्यमातून ज्ञाननिर्मितीचा वेग वाढला आहे.स्पर्धा वाटली. ज्यांच्याकडे ज्ञान असेल,वेगळेपणा असेल तोच टिकेल.त्याला अनुरूप शिक्षण घेण्यासाठी या शिक्षणपध्दतीची गरज निर्माण झाली. यातच फर्स्ट ते फिफ्थ जनरेशनचा समावेश होतो.

दूरस्थ शिक्षणाची काही आधुनिक माध्यमे :

१. डिजिटल लर्निंग : डिस्टन एज्युकेशन,एक्झिक्युटिव्ह एज्युकेशन कोर्सेस इ. मध्ये डिजिटल लर्निंगचा भाव चांगलाच वाढला आहे. ॲनिमेशन इंटरॲक्टिव्ह इ. अभ्यासाच्या पध्दती विद्यार्थ्यांना आवडत आहेत.

२. ॲड्रॉईड ॲप : आज जवळपास प्रत्येक विद्यार्थ्याकडे स्मार्ट फोन असतो. ॲड्रॉईड ॲपमुळे विविध खेळ,बातम्या,अनेक विषयावर ज्ञान देणारी ॲप्स डाऊनलोड करण्याचे प्रमाण मोठे आहे. दूरस्थ शिक्षण घेणा—या विद्यार्थ्यांसाठी हे वरदान आहे.

३. ई पॅड किंवा आय पॅड : यावर आधारित शिक्षणामुळे सध्या स्मार्ट फोनचा तसेच टॅबलेट फोनचा वापर वाढत आहे. यामध्ये लेक्चर सिरिज टयुटोरिअल्स परिक्षेच्या तयारीसंबंधी माहिती अपडेट करून देतात. यासाठी विद्यार्थ्यांमध्ये टॅबलेट फोन फारच प्रिय झाला आहे. या साधनामुळे दूरस्थ शिक्षणाच्या वेगवेगळया पध्दतींवरील खर्चातही बचत होत आहे.हे साधन ग्रामीण भागातही सहज पोहोचत आहे.

४. मोबाईल फोन : अनेक विद्यार्थी त्यांच्या मोबाईलवर इंटरनेट वापरतात.त्यामुळे दूरस्थ शिक्षण त्यांच्याजवळ हवे तेंव्हा व कमी वेळेत पोहोचत आहे.

५. ऑनलाईन शिक्षण व परीक्षा : ऑनलाईन शिक्षणाला विद्यार्थी खूप प्रतिसाद देतात.एरवी ठरलेल्या ५० तासांमध्ये टाळाटाळ करणारे विद्यार्थी ऑनलाईत अभ्यासक्रमात तब्बल १०० तासांहून अधिक वेळ देत आहेत. आज संगणक व इंटरनेटमुळे विद्यार्थ्यांना ऑनलाईन परीक्षा देता येत आहेत. त्यामुळे दूरस्थ शिक्षण घेणा—या विद्यार्थ्यांना परीक्षा केंद्रात व महाविद्यालयात न जाता ऑनलाईन परीक्षांद्वारे शिक्षण घेता येत आहे.

दूरस्थ शिक्षणाचे फायदे : १. नोकरी व शिक्षण एकत्र करता येते. २.प्रत्यक्ष शिक्षण नसल्यामुळे पैसे वाचतात. ३.येण्या—जाण्याचा व उपस्थितीचा वेळ वाचतो. ४. तुमच्या गतीने तुम्ही शिकु शकता.

५.परदेशी विद्यापीठातून शिक्षण घेतल्यास मोठी बचत. ६.तुम्हाला पाहिजे त्यावेळी अभ्यास करणे शक्य. ७. एका वेळी अनेक कोर्स करता येणे शक्य. ८.पारंपारिक शिक्षणाच्या समतुल्य डिग्री. . दुरस्थ शिक्षणाद्वारे अभ्यासक्रम पूर्ण केलेली मुलं यूपीएससीच्या सेवांमध्ये जात आहेत.परदेशी विद्यापीठांमध्ये शिक्षण घेत आहेत.या शिक्षणाला समाज मान्यता मिळाली आहे.विविध विद्यापीठातून विविध डिग्री व डिप्लोमा कोर्सेस चालविले जातात.त्याचे प्रवेश ऑनलाईन होतात. ऑनलाईन शिक्षणाकडे ओढा वाढत आहे. मुक्त व पारंपारकि शिक्षणामधील सीमारेषा धुसर होत आहे .शिक्षण संमिश्र होत आहे .पारंपारिक आणि मुक्त विद्यापीठ एकमेकांना पूरक होत आहेत. दूरस्थ शिक्षणाद्वारे शिकलेले विद्यार्थी नियमित कॉलेजला जाण—या विद्यार्थ्यांपेक्षा कुठेही कमी नाहीत. ते स्पर्धा परिक्षांमध्ये चमकत आहेत. शिक्षण, उद्योग, रंगभूमी,चित्रपट,प्रसिध्दीमाध्यमं आदी क्षेत्रात चमकत आहेत.

संदर्भ

डॉ.सप्रे नीलिमा,डॉ,पाटील प्रिती, शिक्षणातील विचार प्रवाह,फडके प्रकाशन,कोल्हापूर २००५
डॉ नागतोडे किरण,शालेय व्यवस्थापन:शैक्षणिक संरचना आणि आधुनिक विचार प्रवाह,विद्या प्रकाशन,नागपूर २००६
www.iadl.org/uk/Artical20.htm
www.usjournal.com